

СИЛА ДУЖОГО

Притча не бреше, але брехуни можуть говорити притчами.

Лін-Кінг

Дід Довгобородий урвав свою розповідь і, облизавши масні пальці, витер їх об голі боки — подертої ведмежої шкіри не вистачало, щоб прикрити їх. Навколо нього сиділо навпочіпки троє хлопців — його онуки: Прудкий Олень, Жовтоголовий і Той, Що Боїться Темряви. Вони дуже скидались один на одного. Тіла їхні почасти були прикриті шкурами диких тварин. Вони були клишоногі, згорблені, худі, з вузькими стегнами, хоч мали дуже груди і важкі великі руки. Густе волосся вкривало їхні груди, руки й ноги. На головах — скуйовджене, нестрижене волосся, що пасмами звисало на близько посажені, подібні до намистин очі,— чорні й блискучі, як у птахів. У всіх були б широкі вилиці й масивні нижні щелепи, що видавалися наперед.

Стояла ясна зоряна ніч; далеко внизу слалися вкриті лісом пасма гір. Небо в далечині червоніло вулканічною загравою. За їхніми спинами зяяла чорна паща печери, і в неї часом бурхали пориви вітру. Перед ними палав вогонь. Збоку лежала недоїдена туша ведмедя, а трохи віддалік — декілька кудлатих собак, великих і вовкуватих. Поруч кожного з чоловіків лежали лук, стріли й здоровенний дрюк. Коло входу до печери було прихилено кілька невігядливо зроблених списів.

— Отак ми перебралися з печери на дерево,— промовив Довгобородий.

Хлопці невтримно, мов великі діти, зареготали з щойно почутої історії. Довгобородий теж засміявся, і його кістяне шило завдовжки дюймів із п'ять, просунуте крізь носовий хрящ, затріпотіло й затанцювало, надаючи йому лютого вигляду. Розповідав він не виразними словами, як у нашій мові, а ніби тваринними звуками, які заміняли їм слова.

— Оце таке я пам'ятаю про Морську Долину,— вів далі Довгобородий.— Ми були безглуздою юрбою. Ми не знали, що таке сила. Кожна родина жила сама собою і тільки про себе дбала. Нас було тридцять родин, але сили від того нам не прибувало. Ми весь час боялись одне одного. Ніхто ні з ким не спілкувався. У верховітті свого дерева ми робили курінь з трави, а на помості коло нього клали купу каміння — на голови тих, хто наважився б прийти до нас. Мали ми також списи й стріли. Ми ніколи не ходили під дерева інших родин. Раз мій брат пішов під дерево старого Бу-у, йому пробили голову, і то був його кінець.

Старий Бу-у був дуже сильний. Казали, він легко міг скрутити в'язи чоловікові. Я не чув, щоб він зробив це, бо ніхто не давав йому нагоди. Батько теж не давав йому нагоди. Одного дня, коли батько був на березі, Бу-у кинувся за матір'ю. Вона не могла втекти, бо напередодні рвала на горі ягоди і ведмідь роздер їй ногу. Бу-у схопив її і поніс на своє дерево. Батько так і не повернув її собі. Він боявся. А старий Бу-у ще й дражнив його. Але батько не зважав на те.

Другим силачем був Дужа Рука. Він був найкращий рибалка. Але одного дня він поліз по яйця морської чайки, упав зі скелі і вже не видужав. Він дуже кашляв, аж запали груди. І тоді батько забрав жінку Дужої Руки. Коли той ходив навколо нашого дерева і бухикав, батько глузував з нього і шпурляв каміння. Отак жили ми в ті часи. Не знали ми, як треба об'єднати сили і стати дужими.

— А хіба міг брат узяти братову жінку? — запитав Прудкий Олень.

— Авжеж, аби тільки той сам пішов жити на інше дерево.

— Але ми не робимо тепер такого,— відповів Той, Що Боїться Темряви.

— Це тому, що я ваших батьків навчив кращого.— Довгобородий сягнув волохатою рукою у ведмежу тушу, витяг повну жменю жиру і почав замислено його смоктати. Потім витер руки об голі боки й заговорив далі: — Те, що я вам розповідаю, трапилося давно, коли ми ще не знали нічого кращого.

— Дурні ви були, як не знали нічого кращого,— зауважив Прудкий Олень, а Жовтоголовий щось промимрив на знак згоди.

— Так, ми були дурні, і стали ще дурнішими, як побачите далі. Але і ми навчилися розуму, і трапилось це ось як: ми, рибоїди, не знали, як об'єднати свої сили, щоб вони стали спільною силою. М'ясоїди, що жили у Великій Долині, по той бік вододілу, трималися гурту: полювали разом, рибу ловили разом і разом воювали. Якось прийшли вони в нашу долину. Наші родини позалазили кожна в свою печеру або на своє дерево. Було тільки десять м'ясоїдів, але вони билися разом, а ми билися — кожна родина нарізно.

Довгобородий довго й розгублено лічив на пальцях.

— Нас було шістдесят чоловік,— це все, що він спромігся висловити губами й пальцями.— І ми були дуже сильні, тільки не знали цього. Отож ми тільки дивились, як десять чоловік кинулись на дерево Бу-у. Він добре бився, але йому не пощастило. Ми бачили це. Коли кілька м'ясоїдів пробували видертись на дерево, Бу-у мусив виглянути, щоб кинути їм на голови каміння; тоді інші м'ясоїди, які тільки того й чекали, прошили його стрілами. І то був кінець Бу-у.

Потім м'ясоїди перемогли Одноока з родиною. Вони розпалили багаття коло печери і викурили його звідти, як ми сьогодні викурювали ведмедя. Тоді полізли до Шестипалого на дерево й убили його разом з дорослим сином, а решта нас тим часом повтікали. М'ясоїди захопили кілька наших жінок, убили двох дідів, що не могли швидко бігти, і кількох дітей. Жінок вони забрали з собою у Велику Долину.

Тоді ми позлазили додолу і, може, тому, що полякалися і відчували потребу один в одному,— заговорили про всі події. То була наша перша рада — наша перша справжня рада. І на цій раді ми утворили наше перше плем'я, бо вже дечого навчилися. З десяти м'ясоїдів кожен мав силу десятиох, бо десятеро билися, як один. Вони з'єднали свої сили. А наші тридцять родин, тобто шістдесят чоловік, мали силу одного, бо билися окремо.

То була довга і важка розмова, бо тоді ми ще не мали стільки слів, як тепер. Коротун значно пізніше придумав кілька слів, так само й інші з нас придумували від часу до часу то те, то інше слово. Але врешті ми погодилися згуртувати свої сили й бути, як один, коли м'ясоїди прийдуть до нас через вододіл красти жінок. І це вже було плем'я.

Ми поставили на кряжі двох чоловіків — одного на день, а другого на ніч, щоб стерегти, коли прийдуть м'ясоїди. То були очі племені. А ще десятеро вдень і вночі були наготові з дрюками, списами й стрілами в руках. Раніше коли хто ходив по рибу, по черепашки чи по чаїні яйця, то брав з собою зброю і тільки половину часу здобував їжу, бо другу половину вартував, боячись нападу на нього. Тепер усе змінилося. Чоловіки виходили без зброї і весь час здобували їжу. Коли жінки йшли в гори по коріння та ягоди, п'ятеро чоловіків із десяти йшли з ними, щоб охороняти їх. А очі племені вдень і вночі стежили з вершини кряжа.

Та знову почалися прикросі. Перш за все через жінок. Самотні чоловіки домагалися чужих жінок і часто билися,— розбивали камінням голови або встромляли списа в тіло. Коли один з вартових був на вершині кряжа, викрадали його жінку, і він спускався відбивати її. Другий вартовий, побоюючись, що відберуть і його жінку, не йшов на варту. Виникали непорозуміння і поміж десятима чоловіками, які завжди були при зброї, і вони билися п'ятеро проти п'ятох, аж поки декотрі втікали берегом униз, а інші гналися за ними.

Отож плем'я лишалося без очей, або вартових. Ми не мали сили шістдесяти. Ми зовсім не мали сили. Тим-то ми зібрали раду й утворили наші перші закони. Я був щеням тоді, але пам'ятаю. Ми сказали: щоб бути дужими, ми не повинні вбивати один одного, і встановили закон: коли хто вб'є людину з племені, його повинне вбити плем'я. Встановили й другий закон: коли хто вкраде чужу жінку, його теж мусить убити плем'я. Ми сказали: якщо хто-небудь буде надто дужий і кривдитиме своїх братів по племені, його треба вбити, щоб його сила більше не шкодила. Якщо він житиме, брати його боятимуться, плем'я розпадеться, і ми знову будемо такі безсилі, як тоді, коли м'ясоїди вперше на нас напали й убили Бу-у.

Суглоб-Кістка був сильний, дуже сильний, і не визнавав ніякого закону. Знав тільки власну силу і відібрав жінку в Тричерепашого. Тричерепашний спробував битися, але Суглоб-Кістка вибив йому мозок з голови. Одначе Суглоб-Кістка забув, що ми всі

згуртувалися, щоб додержувати закону серед нас, і ми вбили його під його ж деревом, а тіло повісили на гілляці як пересторогу, що закон сильніший за одну людину. Ніхто не вищий за встановлений закон.

Були ще інші прикрожі, бо знайте, що не легко утворити плем'я. Багато було справ, усяких справ, через які ми мусили скликати всіх чоловіків на раду. Ми збирали ради ранками, опівдні, ввечері і серед ночі. Через ті ради нам бракувало часу здобувати їжу, бо щоразу треба було щось владнати: призначити двох нових вартових, які мали стати на кряжі замість попередніх, або визначити, яка пайка їжі має перепасти тим охоронцям, що не мали змоги здобувати собі їжу.

Нам потрібний був старший, що робив би все це, був би голосом нашої ради і звітував би перед радою про все, що зробить. Отож обрали ми Фіс-Фіс ватагом. Був він сильний, дуже сильний, і дуже хитрий, а коли сердився, то пирхав, наче дика кішка: «Фіс-Фіс».

Десятьох чоловіків, що охороняли плем'я, було поставлено спорудити кам'яний мур у горловині долини. Той мур допомагали зводити жінки, підлітки, а також інші чоловіки. Після того всі родини спустились із дерев, вибрались з печер і збудували курені під захистом муру. Наші курені були більшим і далеко кращим житлом, ніж печери та дерева, і там жилося краще, бо чоловіки, з'єднавши сили, утворили плем'я. Завдяки муру, охороні й вартовим, ми мали більше часу полювати, рибалити й збирати корінці та ягоди — більше стало їжі, кращої їжі, і ніхто не був голодний. Триногий, — так прозваний, бо ще в дитинстві йому перебило ноги і він ходив з ціпком, — дістав насіння дикого зерна й посіяв його у долині коло куреня. Він також пробував садити товсті корені та інші їстівні рослини, що їх знаходив у гірських долинах.

У Морську Долину прийшло багато родин з надбережних долин і з високих гір, де вони жили скоріше як дикі звірі, аніж як люди, і прийшли вони тому, що в нас, завдяки охоронцям, вартовим і муrowі, було безпечно, що мали ми досить їжі, за яку не треба битися. І незабаром у Морську Долину зійшлося безліч родин. Але до того землю, що раніше належала усім, вже поділили. Почав це Триногий, коли посіяв зерно. Більшість із нас на той час не цікавились землею. Ми думали, що це безглуздо — межувати її кам'яними огорожами. їжі ми мали вдосталь, так чого ж нам ще треба було? Я пам'ятаю, як ми з батьком будували кам'яні огорожі для Триногого, і за це він нам платив зерном.

Ось чому тільки дехто з нас мав землю, а Триногий мав найбільше. Інші, що взяли собі землі, позичали її тим, хто працював, і за те платили їм зерном, товстими корінцями, ведмежими шкурами і рибою, яку хлібороби вимінювали на зерно. І от ми довідались, що землі вже немає.

Це було тоді, коли Фіс-Фіс помер, а ватагом став Собачий Зуб — його син. Він домагався, щоб його будь-що обрали ватагом, бо доти ватагував його батько. Собачий Зуб вважав себе кращим від батька. Спершу він був добрим ватагом, працював багато, і рада мала щораз менше роботи. Тоді піднявся новий голос у Морській Долині. То був Кривогуб. Ми на нього не зважали, аж поки він не почав говорити з духами померлих. Пізніше ми прозвали його Гладким Здоровилом, бо він надміру їв, нічого не робив і все гладшав. Одного дня Гладкий Здоровило оповістив нас, що він знає таємниці мертвих і що він — голос бога. Він потоваришував із Собачим Зубом, який наказав нам зробити Гладкому Здоровилу курінь. І Гладкий Здоровило заборонив без дозволу підходити до того куреня і став тримати там свого бога.

Все більшала й більшала сила Собачого Зуба над радою, а коли рада ремствувала і хотіла обрати іншого ватага, Гладкий Здоровило промовляв голосом бога й казав «ні». Триногий та інші, хто мав землю, стояли за Собачого Зуба. Але найдужчим у раді був Морський Лев, і йому власники землі тайкома дали землі, наділили його також ведмежими шкурами й кошиками з зерном. Тим-то Морський Лев сказав, що голос Гладкого Здоровила — це справді голос божий, і всі мусять йому коритися. Після того Морського Лева назвали голосом Собачого Зуба, і він промовляв за нього.

Ще був Мале Пузо — невеличкий чоловік, худючий, наче зроду не мав доволі їжі. У гирлі річки, там, де мілина зменшувала силу бурунів, Мале Пузо зробив велику загату на рибу. Доти ніхто не бачив і навіть гадки не мав про таку загату. Він із сином та жінкою працював довгі тижні, а ми всі сміялися з його роботи. Проте, завершивши загату, першого ж дня він зловив риби більше, ніж усе наше плем'я за цілий тиждень, — і то була велика радість. Ще

тільки одне місце лишалося у річці для другої такої загати, але коли мій батько, я й десятеро інших чоловіків взялися робити ту дуже велику загату, прийшла варта з того великого куреня, що ми збудували Собачому Зубові. І вона відігнала нас своїми списками, бо там з дозволу Морського Лева, котрий був голосом Собачого Зуба, мав спорудити собі другу загату Мале Пузо.

Люди дуже ремствували, і мій батько зібрав раду. Та, коли він підвівся, щоб говорити, Морський Лев прошив йому списом горло, і він помер. І Собачий Зуб, і Мале Пузо, і Триногий, і всі, хто мав землю, сказали, що це добре. А Гладкий Здоровило сказав, що це божа воля. Після того всі боялися виступати в раді, і більше ради вже не було.

Інший чоловік — Свиняча Щелепа — завів кіз. Він почув про це у м'ясоїдів і незабаром надбав багато отар. Ті, хто не мали ні землі, ні рибної загати і ходили надголодь, радо пішли працювати на Свинячу Щелепу: вони доглядали його кіз, охороняли їх від диких собак і тигрів, пасли на пасовищах у горах. За це Свиняча Щелепа давав їм козине м'ясо і козині шкури на їжу й одяг, крім того, інколи вони міняли шкури і козине м'ясо на рибу, зерно й товсте коріння.

Тоді ж з'явилися і гроші. Морський Лев перший таке надумав і поговорив про це з Собачим Зубом та Гладким Здоровилом. Оті троє від усього в Морській Долині мали свою пайку: їм належав кожен третій кошик зерна, кожна третя рибина й третя коза. За це вони годували охорону й вартових, а решта лишалася їм. Часом, коли ловилося багато риби, вони не знали, що з своєю рибою робити. Тоді Морський Лев посадив жінок робити з черепашок гроші — маленькі кружальця, гладенькі й гарні, з діркою кожне. їх низали разками, й ті разки назвали грішми.

За кожен разок можна було дістати тридцять або сорок рибин, але жінки, роблячи один разок за день, мали кожна по дві рибини. То була риба Собачого Зуба, Гладкого Здоровила і Морського Лева, риба, що її ті троє не з'їдали. Отож усі гроші належали їм. Тоді вони сказали Триногому та іншим власникам землі, що братимуть свою пайку зерна та коренів грішми; Малому Пузові — що братимуть свою пайку риби грішми, і Свинячій Щелепі — що братимуть свою пайку кіз і сиру теж грішми. Отже, той, хто не мав нічого, працював на того, хто мав, і йому платилося за це грішми. На ті гроші він купував зерно, рибу, м'ясо, сир. Триногий і всі власники сплачували грішми Собачому Зубові, Морському Левові та Гладкому Здоровилу їхні пайки. Ці троє теж грішми платили охороні й вартовим, а ті, своєю чергою, платили грішми за свою їжу. А що гроші були дешеві, то Собачий Зуб мав тепер більше охоронців. І що гроші легко було робити, чимало людей почали виробляти їх собі. Але охорона колола тих людей списками й стріляла стрілами, бо вони розбивали плем'я. А розбивати плем'я було погано; адже тоді м'ясоїди перейшли б вододіл і вибили б усіх нас.

Гладкий Здоровило — голос бога — узяв за помічника Перебите Ребро, настановив його жерцем, і той став голосом Гладкого Здоровила й мусив за нього говорити. Обидва вони мали людей, які їм слугували. Так само й Мале Пузо, і Триногий, і Свиняча Щелепа мали людей, котрі вилежувалися на сонці навколо їхніх куренів, були їм за посланців і виконували їхні накази. І все більше й більше людей відривалося від праці, а тим, хто далі працював, поважчало в роботі. Бачачи це, люди не хотіли працювати й намагалися робити якось так, щоб на них працювали інші. Косоокий знайшов такий спосіб: він перший зварив із зерна вогненний напій. І відтоді більше не працював, бо, потай переговоривши з Собачим Зубом, Гладким Здоровилом та іншими умовився, що тільки він один варитиме вогненний напій. Щоправда, Косоокий не сам варив. Варили люди, яким він платив грішми. За гроші ж Косоокий продавав вогненний напій, а люди купували. І багато разків грошей віддав він Собачому Зубові, Морському Левові та всім іншим владарям.

Гладкий Здоровило та Перебите Ребро підтримали Собачого Зуба, коли той брав собі другу, а потім і третю жінку. Вони сказали, що Собачий Зуб не такий, як інші люди, а другий після бога, якого тримав у своєму курені-табу Гладкий Здоровило; Собачий Зуб теж так сказав і хотів довідатись, хто це ремствував, що він узяв собі кілька жінок. Собачий Зуб велів зробити великого човна й відірвав від роботи чимало людей, які потім нічого не робили, тільки гребли замість Собачого Зуба, коли він сідав у човен. Він поставив Тигрячу Морду старшим над охоронцями; Тигряча Морда став його правою рукою, і коли хтось не подобався Собачому

Зубові, Тигряча Морда вбивав його. Згодом Тигряча Морда і собі вибрав помічника, який виконував його накази та вбивав замість нього.

Та диво дивне: дні минали, ми працювали тяжче й тяжче, а харчів мали щораз менше.

— А як же кози, зерно, товсте коріння і загати? — спитав Той, Що Боїться Темряви, — Хіба не більше їжі можна було виробити людською працею?

— То правда, — відповів Довгобородий. — Троє на рибній загаті ловили риби більше, ніж усе плем'я, коли не було загати. Та хіба ж я не казав, що ми були дурні? Ми здобували їжі багато, а одержували мало.

— Я не розумію, як могли люди здобувати більше їжі, а мати — менше, — мовив Жовтоголовий.

Довгобородий сумно хитнув головою.

— Собаки Собачого Зуба обжиралися м'ясом, його помічники вилежувались на сонці, нічого не робили й обростали жиром, а тим часом малі діти аж заходились плачем із голоду.

Прудкий Олень, вражений розповіддю про голод, відірвав шмат ведмежого м'яса, настромив його на рожен і засмажив на жару. Потім з'їв м'ясо, плямкаючи губами, а Довгобородий тим часом провадив далі:

— Коли ми ремствували, Гладкий Здоровило вставав і голосом бога говорив, що бог примітив мудрих людей і дав їм у володіння і землю, й кіз, і загату, й вогненний напій і що без тих мудрих людей ми б і досі були звірі, як тоді, коли жили на деревах.

Тоді знайшовся ще один, що став співцем пісень у владаря. Люди його називали Коротуном, бо він був малий, поганий, незграбний і ледачий та боязкий. Він любив найситніші кістки з мозком, добірну рибу, тепле козяче молоко, найліпше стигле зерно й затишне місце коло вогню. Отак і жив собі у владаря під боком той співець, бо вигадав свій спосіб не працювати й гладшати. А коли люди дедалі більше ремствували й дехто почав кидати каміння в курені владарів, Коротун співав пісень про те, як добре бути рибоїдом. Він співав, що рибоїди — обранці божі. Співав, що м'ясоїди — мов ті свині й вороння, і що добре рибоїдам битися з ними і в бою вмирати, бо тим вони виконують волю бога, який велить нищити м'ясоїдів. Слова його пісні були нам як вогонь, і ми вимагали, щоб нас вели на м'ясоїдів. Ми забували про свій голод та нарікання і тішились, коли Тигряча Морда водив нас через кряж, де ми вбивали м'ясоїдів.

Але життя в Морській Долині не легшало. Щоб дістати їжу, був тільки один спосіб: працювати на Триногого, на Мале Пузо або Свинячу Щелепу, бо тепер уже не було землі, де можна б посіяти собі зерно. І часто робочих рук виявлялося більше, ніж потребував Триногий та інші. А хто не мав роботи, голодував разом із жінкою, дітьми й старими матерями. Тигряча Морда казав, щоб вони, коли хочуть, ішли до нього в охорону, і чимало їх погоджувалося на це; відтоді вони знали тільки одне — колоти списами тих, хто працював і ремствував, що стільки є ледачих дармоїдів.

А коли ми знову нарікали, Коротун співав нових пісень. Він співав про те, що Триногий, Свиняча Щелепа та інші — дужі люди, тим-то вони мають усього багато. Він співав, що ми повинні радіти, маючи в себе таких дужих людей, бо якби не вони, ми б загинули від власної нікчемності та від м'ясоїдів. Ми повинні тільки радіти, що такі дужі люди наклали на все свою руку. І Гладкий Здоровило, і Свиняча Щелепа, і Тигряча Морда, і всі інші казали, що то правда.

— Гаразд, — мовив Довгоіклий, — тоді й я буду дужий.

І він добув зерна, зварив вогненний напій і почав продавати його за оті разки грошей. І коли Косоокий нарікав, Довгоіклий говорив, що він теж дужий і якщо Косоокий здійматиме бучу, він розчерепить йому голову. Тоді Косоокий злякався, пішов і перемовився з Триногим та Свинячою Щелепою. І всі троє пішли радитися з Собачим Зубом. Собачий Зуб поговорив з Морським Левом, а Морський Лев спровадив посланця з дорученням до Тигрячої Морди. Тигряча Морда послав свою охорону, і та спалила курінь Довгоіклого разом з його вогненным напоєм. Убили вони і його самого, і всю родину. Гладкий Здоровило похвалив убивців, а Коротун заспівав нових пісень про те, як добре додержувати закону, який прегарний край Морська Долина і що кожен, хто її любить, мусить іти й убивати поганих м'ясоїдів. І знову його пісня була нам як вогонь, і ми забували свої нарікання.

Творилося щось дивне,— коли Мале Пузо ловив так багато риби, що її довелося б дешево продавати,— він чимало її кидав назад у море, щоб за решту платили дорожче. Триногий часто залишав великі лани незасіяними, щоб одержати за своє зерно більше грошей. А жінки стільки наробили грошей із черепашок, що вони були зайві, і Собачий Зуб наказав більше їх не робити. І жінки ті лишилися без роботи і перейшли на чоловічу роботу. Я працював на рибній загаті, дістаючи щоп'ятого дня разок грошей. А тепер моя сестра працювала замість мене, дістаючи щодесятого дня разок грошей. Жінкам платили менше, і ми zostалися без їжі. Тигряча Морда сказав, що нам треба піти в охорону. Тільки я не міг бути охоронцем, бо кульгав на одну ногу, і Тигряча Морда не взяв мене. А таких, як я, назбиралося чимало. Ми були покидьками і тільки тинялися, просячи роботи, або гляділи малих дітей, коли жінки були на роботі.

Жовтоголовий теж зголоднів під час розповіді і заходився смажити на жару шмат ведмежатини.

— А чому ви не повстали всі разом і не вбили Триногого, Свинячу Щелепу, Гладкого Здоровила та інших і не здобули собі вдосталь їжі? — запитав Той, Що Боїться Темряви.

— Бо ми цього не розуміли,— відповів Довгобородий. — Та й варта колола нас списками, а Гладкий Здоровило говорив про бога, а Коротун співав нових пісень. І коли хто придумував щось розумне і казав про це, Тигряча Морда разом з охоронцями хапали того мудрія і під час відпливу прив'язували до скелі, а як починався приплив, вода підіймалася і поглинала його.

То була дивна річ — оті гроші. Вони — як і пісні Коротунові. Здавалося, усе гаразд, але насправді було не так, і поволі ми це зрозуміли. Собачий Зуб почав збирати гроші в себе. Він складав їх на великі купи в курені, що його вдень і вночі стерегли вартові. І що більше він нагромаджував грошей, то вони дорожчали, і людина мусила працювати довше, ніж раніше, щоб одержати такий самий разок грошей. До того ж не стихали балачки про війну з м'ясоїдами, і Собачий Зуб із Тигрячою Мордою зібрали в багатьох куренях повно зерна, сушеної риби, в'яленого козиного м'яса та сиру. І хоч там була сила-силенна харчів, решті людей їжі бракувало. А тільки-но люди починали занадто голосно нарікати, Коротун заспівав нової пісні, Гладкий Здоровило промовляв божими словами, що ми повинні убивати м'ясоїдів, а Тигряча Морда вів нас через кряж на бійню. Я був занадто кволий, щоб стати охоронцем і гладшати, вилежуючись на сонці, та коли ми йшли на війну, Тигряча Морда охоче брав і мене. А з'ївши всі припаси, зібрані по куренях м'ясоїдів, ми кидали воювати й поверталися додому, щоб працювати і назбирати більше харчів.

— Ну то ви всі подуріли тоді,— зауважив Прудкий Олень.

— А таки подуріли,— погодився Довгобородий.— Все те було дивне. Жив тоді Перебийніс. Він завжди казав, що ми живемо не так, як слід. Він казав, що ми й справді подужчали, коли об'єднали наші сили. І, утворивши плем'я, правильно вирішили позбавляти життя тих, чия сила була на шкоду племені, хто розбивав голови своїм братам і викрадав жінок своїх братів. А тепер, казав він, плем'я не дужчає, а слабшає, бо в нас є люди з такою силою, що шкодить племені: ті люди мають силу від землі, як от Триногий; від рибної загати, як Мале Пузо; від усього козиного м'яса, як Свиняча Щелепа. Найперше, казав Перебийніс, треба позбавити тих людей їхньої сили, треба примусити їх працювати і не давати їсти тим, хто не працює.

А Коротун співав нової пісні — про таких людей, як Перебийніс, які хочуть повернути все назад, щоб люди знову поселились на деревах.

Але Перебийніс не казав такого: він хотів не повертатися назад, а йти вперед; він казав, що ми дужчі тоді, коли об'єднуємо силу, і що якби рибоїди об'єднали свою силу з силою м'ясоїдів, не було б більше потреби воювати, не стало б вартових і охоронців, і якби всі працювали, було б стільки харчів, що кожен мусив би працювати лише зо дві години на день.

Тоді Коротун знову заспівав; і співав він про те, що Перебийніс ледащо, і співав він також «Пісню про бджіл». То була дивна пісня, і хто її слухав, ставав нестямний, наче напивався міцного вогненного напою. Він співав про рій бджіл та розбійницю-осу, що прилетіла до них жити й крала їхній мед. Вона була ледача й намовляла їх не працювати; вона їх закликала також заприязнитися з ведмедами, котрі, мовляв, не медокради, а найщиріші їхні

приятелі. Співав Коротун натяками, але хто його слухав, той знав, що рій — це плем'я рибоїдів, що ведмеді — м'ясоїди і що ледача оса — Перебийніс. Коли Коротун співав, що рій, послухавшись осі, мало не загинув, люди гнівались, а коли він заспівав, що нарешті добрі бджоли повстали й на смерть зажалили осу, всі, похапавши каменюки, на смерть забили Перебийноса і кидали в нього тим камінням, доки його не стало видно,— тільки височіла купа каміння. Було серед убивців і багато бідаків, що тяжко працювали і не мали вдосталь їжі.

А коли загинув Перебийніс, лишився тільки один, хто насмілився сказати, що він думає, і звався він Волохань. «Де сила дужого? — запитався він.— Гуртом ми дужчі за Собачого Зуба, і за Тигрячу Морду, і за Триногого, і за Свинячу Щелепу, і за всіх інших, хто не працює, а багато їсть і душить нас своєю лихою силою. Лише невільники не мають сили. Якби той, хто перший виявив суть і користь вогню, скористався із своєї сили, ми стали б його рабами, як тепер раби Малого Пуза, який виявив суть і користь загати для риби, і раби того, хто виявив суть і користь землі, та кіз, та вогненного напою. Колись, брати мої, жили ми на деревах, і всім загрожувала небезпека. Та ми вже не воюємо один з одним. Ми об'єднали наші сили. Не воюймо ж і з м'ясоїдами. Об'єднаймо нашу силу з їхньою силою. Тоді ми справді будемо найдужчі. Ми будемо ходити разом— рибоїди й м'ясоїди — на тигрів, левів і вовків і всюди будемо пасти наших кіз по пагорбах, і сіяти товсте коріння по всіх гірських долинах, і відтоді станемо такі дужі, що всі хижакі повтікають або загинуть. І ніхто не встоїть перед нами, бо сила одного буде силою всіх людей світу».

Так говорив Волохань, і люди вбили його — вони сказали, що він дикий і хоче повернути всіх до життя на деревах. То було дуже дивно. Тільки-но з'являвся чоловік, який хотів вести всіх уперед, як ті, хто не хотів ніяких змін, казали, що він тягне всіх назад, і його вбивали. А бідний дурний люд допомагав убивати його камінням. Ми всі були дурні, крім тих, хто гладшав і нічого не робив. Дурних називали мудрими, а мудрих убивали камінням. Ті, хто працював, діставали мало їжі, а нероби об'їдалися.

Плем'я знесилювалось. Діти росли кволі й хворобливі. А що їли ми не вдосталь, то поширились у нас незнані хвороби, і ми мерли як ті мухи. І тоді м'ясоїди пішли на нас. Тигряча Морда часто водив нас через кряж убивати їх. А тепер вони прийшли відплатити за свою кров. Ми були занадто кволі й недужі, щоб захистити велику стіну.

І вони повбивали нас — всіх повбивали, тільки деяких жінок забрали із собою. Ми з Коротуном утекли; я сховався в найдикішій місцині, став мисливцем, і більше не голодував. Жінку я собі викрав у м'ясоїдів і пішов жити в печери у високих горах, де ніхто не міг мене знайти. Ми народили трьох синів, і кожен син викрадав собі жінку в м'ясоїдів. А далі ви знаєте, бо хіба ж ви не сини моїх синів?

— А як же Коротун? — спитав Прудкий Олень.— Що з ним сталося?

— Він пішов жити до м'ясоїдів і співав пісень їхньому владареві. Тепер він уже старий, але співає тих самих дивних пісень, а коли хтось повстає і хоче йти вперед, Коротун співає, ніби він тягне всіх назад, до життя на деревах.

Довгобородий застромив руку у ведмежий тулуб і беззубими яснами знову став смоктати жир із жмені.

— Колись,— сказав він, витираючи руки об боки,— люди порозумнішають і рушать уперед. Сила дужого буде їхньою силою, всі вони об'єднаються, і ніхто не битиметься один з одним. Тоді не лишиться ні охорони, ні вартових на мурі. І всіх лютих звірів повбивають, і, як казав колись Волохань, усі пагорби стануть пасовищами для кіз, а всі гірські долини засіються зерном і засадяться товстими корінцями. Всі люди побратаються, і ніхто не ледарюватиме, не вилежуватиметься на сонечку, щоб їх годували їхні товариші. І все це станеться тоді, коли дурні повмирають і коли вже не буде співців, які співають «Пісню про бджіл». Бджоли — не люди.